
*В.В. Задунайський
(м. Донецьк)*

БОЙОВА ПІДГОТОВКА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КІННОТИ ТА КОЗАКІВ (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)

Впродовж багатолітньої військової історії країн Європи, внаслідок їх суспільно-політичного й соціально-економічного розвитку, суттєво змінювались основи організації, озброєння і вишколу військових формувань.

Наслідком цього стали зміни пріоритетів у використанні під час збройних конфліктів тих чи інших родів озброєння, а то й зникнення окремих його видів, що втратили свою актуальність. Прикладом цього є кавалерія, що поширилася по всій Європі та тривалий час відігравала визначальну роль в усіх війнах, але через стрімкий розвиток високотехнічної зброї впродовж першої половини ХХ ст. безповоротно зникла.

Проте дослідження історії кінноти зберігає свою важливість, оскільки сприяє повноцінному і комплексному вивченню військово-історичної проблематики. В цьому контексті слід наголосити на вагомості дослідження питань, пов'язаних із підготовкою кавалерії, бо саме вона була часто визначальною передумовою успіху на полі бою. Стосовно вишколу цього слід чітко розрізняти індивідуальний - бойовий та колективний – військовий, що є взаємопов'язаними. Однак на першому плані завжди стоїть індивідуальна бойова підготовка, без котрої не можна здійснювати колективні тактичні навчання.

Дослідження індивідуального бойового мистецтва воїна є важливим ще й у зв'язку з тим, що за новітніх часів окремі прояви національних особливостей його вишколу стали основою для специфічних мистецтв (кендо, сават та ін.) й окремих видів спорту (бокс, фехтування, стрільба тощо). Зазначені фактори підсилюють значимість дослідження бойової підготовки кавалерії європейських країн.

В запропонованій розвідці буде приділено увагу індивідуальному бойовому вишколу кавалеристів провідних країн Європи на межі ХІХ – ХХ ст. Такий вибір хронологічних меж обумовлено тим, що цей проміжок часу був завершенням домінування кінноти на полях боїв, бо з часу Першої світової війни відбулося широкомасштабне скорочення і ліквідація кавалерійських формувань.

Отже, стан підготовки кавалерії у зазначений період підсумовував досягнення попередніх часів, коли вона ще мала ознаки провідного роду зброї. В цій розвідці буде проаналізовано й здійснено порівняння вишколу кіннотників Австро-Угорщини, Німеччини та Франції з козаками (кавалеристами).

Для вітчизняної історіографії особливу вагу матиме співставлення рівня і змісту бойової підготовки кіннотників зазначених країн з козаками. Це обумовлено тим, що серед козацької кавалерії Російської імперії у той час визначальну роль відігравали кубанські, донські й терські козаки, серед яких значна частина була українського походження, котра зберігала власні військові та бойові традиції.

Отже, дослідження й порівняння бойового вишколу кінноти країн Європи та козаків на межі ХІХ – ХХ ст. сприятиме більш комплексному розкриттю важливих аспектів як вітчизняної, так і загальноєвропейської воєнної історії.

На жаль, питання бойової підготовки кавалеристів у зазначений період досі не знайшло належного висвітлення в українській історіографії. Особливо це стосується порівняння цього вишколу між країнами й зокрема з козацькою бойовою підготовкою, що спираються на українську військову спадщину попередніх часів.

Певну увагу загальним питанням військової організації та принципам тактично-оперативних дій кінних формувань під час збройних конфліктів приділяли провідні фахівці Генерального штабу і Військової академії генштабу Російської імперії¹. Їхні розробки є достатньо ґрунтовними й фаховими, але залишають поза увагою проблему індивідуального бойового вишколу та його співставлення з відповідною підготовкою у країнах Європи.

Окремо слід виділити дослідження Л. Вітта, де подано значну кількість джерел, що стосуються бойової підготовки кавалерії². Проте автор подає лише загальний огляд цього вишколу і не торкається глибинного змісту козацького бойового мистецтва.

За радянських часів приділялась увага лише питанню військової підготовки кінноти Червоної Армії й країн, що вважалися вірогідними ворогами СРСР у 20-ті – 30-ті рр. ХХ ст.³

Стосовно сучасних російських науковців слід відзначити, що вони не торкаються бойового індивідуального вишколу європейської кавалерії та козаків, а зосереджують свою увагу на загальновійськовій проблематиці⁴.

Вітчизняна історіографія, на жаль, досі не приділила належної уваги питанням індивідуальної бойової підготовки кінноти на межі ХІХ – ХХ ст. Головним чином досліджувалися загальновійськові аспекти козацької доби та часів революційних зрушень 1917–1920 рр.⁵

Значну увагу питанням індивідуального бойового вишколу козаків приділяє автор даної розвідки (в тому числі й у вигляді теоретично-практичних рекомендацій), але загальноєвропейський рівень бойової підготовки кавалеристів досі не досліджував. Це стосується і питання співставлення з козацьким вишколом на рубежі ХІХ – ХХ ст.⁶

Тож, як бачимо, зміст та співставлення індивідуальної бойової підготовки кіннотників провідних країн Європи (в тому числі й у порівнянні з традиціями українського козацького вишколу) на рубежі ХІХ – ХХ ст. не піддавалися науковому дослідженню, що і пояснює звернення автора до вказаного аспекту проблеми.

Отже, актуальність запропонованої розробки обумовлена потребою комплексного висвітлення змісту індивідуальної бойової підготовки кавалеристів провідних країн Європи напередодні занепаду цього роду

зброї. Такий підхід дозволить виявити найвищий рівень бойового вишколу кіннотників за нових часів, та порівняти його зміст, як у зазначених країнах, так і в нащадків української козацької спадщини. Для цього до наукового обігу буде залучено низку нових фактів та документів.

Варто підкреслити, що підсумки цього дослідження не лише сприятимуть більш повноцінному висвітленню маловідомих аспектів воєнної історії Європи й України, але посприяють справі сучасного відродження козацьких військових традицій.

Метою даної розвідки є розкриття на основі першоджерел реального змісту бойової підготовки кавалеристів провідних країн Європи та співставлення останнього (у тому числі й з козацьким вишколом українського походження) задля з'ясування недоліків і переваг.

Джерельним підґрунтям запропонованого дослідження стали військові статuti, настанови та керівництва з індивідуальної підготовки кіннотників Франції, Німеччини й Австро-Угорщини, а також документи, що виявляють специфіку козацького бойового вишколу.

Вказані матеріали почерпнуто з архівних фондів України (ЦДАВОУ і Державного архіву Донецької області – ДАДО) та Росії (Державного архіву Ростовської області – ДАРО й Державного архіву Краснодарського краю – ДАКК).

Зазначена сукупність джерельних матеріалів забезпечує необхідну наукову достовірність розвідки.

Наукова новизна запропонованого від дослідження обумовлена тим, що автор уперше на ґрунті доступних джерел та аналізу літератури розкриває і порівнює зміст індивідуальної бойової підготовки кавалеристів провідних країн Європи на межі XIX – XX ст.

Розглядаючи бойовий вишкіл кінноти останніх, головну увагу в нашій розвідці приділимо опису тих бойових прийомів з холодною зброєю (шашка чи шабля й піка), що становила основу для досягнення бойової мети під час зіткнень з кавалерією чи піхотою ворога. Аналіз різноманітності та методики відпрацювання прийомів володіння холодною зброєю кіннотою тієї чи іншої країни є основою для відповідної оцінки індивідуальної бойової підготовки кавалериста.

Розпочнемо наше дослідження з аналізу вишколу кіннотників французької армії. Так, згідно з настановою 1895 р., для повноцінної індивідуальної бойової підготовки кавалериста передбачалось оволодіння як шаблею, так і пікою. Згідно з цим документом спочатку приділялась увага використанню шаблі, що чітко фіксується описом відповідних прийомів. Проте останні обмежуються одним уколом та 2 ударами (один у горизонтальній площині зліва направо, а інший вертикально-навскіс-вбік) ⁷.

Передбачалося надавати удару ріжучого ефекту за допомогою відтягання ефеса (рукоятки) в кінцевій фазі ледь на себе. Після виконання удару здійснювалося завершення колоподібного руху рукою над головою, щоб зайняти попереднє положення. Під час вишколу практикувалося поєднання кількох бойових рухів у комбінацію. Згідно з настановою, під час бою перевагу слід віддавати уколам, що завдають більшої шкоди ворогу ⁸. Слід підкреслити, що французька кавалерійська шабля не мала значної кривизни клинка й більше походила на палаш.

Для відпрацювання бойових прийомів шаблею використовувалось опудало. Захист здійснювався розташуванням клинка в положенні “закритися”.

Стосовно оволодіння пікою слід відзначити використання поряд із бойовими прийомами вправ, що сприяли розвитку сили руки, – так звані бічні кола. Бойові прийоми склалися з 3 уколів вістрям уперед і в боки та ударів деревком у бік (зліва-направо й навпаки)⁹. Бічні удари також можуть відігравати характер захисних дій проти піки противника. Задля забезпечення чіткості та влучності бойових прийомів пікою, передбачалося використання опудал. Процес вишколу починався у пішому порядку, а вже потім здійснювався в кінному строю.

Також слід відзначити, що найбільш важливу роль у підготовці кавалерійських офіцерів й унтер-офіцерів, які безпосередньо займалися підготовкою кіннотників, традиційно відігравали Сомюрська і Сен-Сірська школи¹⁰.

Отже, французька кавалерія забезпечувалася належним вишколом з володіння прийомами бою шаблею та пікою, що не вирізнялися значною різноманітністю й за обсягом займали приблизно однакове значення.

Окремо хотілося б висловити власне міркування щодо переваги уколів серед шабельних прийомів бою. Певний вплив на визначення такого пріоритету мав тривалий досвід використання клинкової колючої зброї, що стала основою для формування відповідної французької школи класичного фехтування шпагою. Така спадщина, вочевидь, і вплинула поряд з іншими факторами на пріоритетність уколів (вважалися національною рисою ведення бою) перед ударами шаблею, котра, як відомо, перш за все розглядається як рублячо-різальна, а вже потім колюча клинкова зброя.

Значну увагу бойовому вишколу було приділено в той час також кінноті Австро-Угорської імперії. Тут, на відміну від Франції, значний вплив на пріоритети використання шаблі справила історична спадщина Угорщини та Польщі. Кавалерія цих країн через постійні зіткнення зі степовими наїзниками традиційно виявляла значний рівень володіння мистецтвом шабельного бою, де перевагою користувались удари, а не уколи. За таких обставин зрозумілою є не лише перевага рублячо-різальних ударів шаблею, а й той факт, що пікою кіннота Австро-Угорщини тоді не користувалася.

Слід також зазначити, що про авторитетність шабельного бою у цих країнах свідчить факт поширення за їх межами в XVI – XVII ст. специфічних різновидів шаблі: польські “Корабеля” і “Баторувка” та угорська “Гусарська”¹¹.

Все це зайвий раз підтверджує вагомість шабельної підготовки серед кіннотників Австро-Угорщини.

Такі пріоритети чітко фіксуються відповідним стройовим статутом кавалерії за 1899 р.

Перш за все слід відзначити, що, згідно з цим останнім, кіннотники в обов’язковому порядку не лише відпрацьовували бойові прийоми шаблею, а й вишколювалися в фехтуванні (важливу роль у цьому відіграла італійська школа). Значну увагу було приділено опрацюванню фехтувального вільного бою як у пішому порядку, так і в кінному строю¹².

Такі підходи до індивідуального вишколу кавалериста робили його досвідченим бійцем та забезпечували відповідну психологічну й фізично-прикладну перевагу над тим, хто не мав такої підготовки.

Центрами вишколу фахівців з кавалерійської справи були Інститут учителів верхової їзди та школа вищої їзди¹³. Проте лише інститут приділяв увагу бойовій підготовці кінноти. Офіцери, що закінчували цей учбовий заклад, мали високий фаховий рівень і були гарними фехтувальниками.

Окремо варто зазначити, що в основу виконання удару закладався принцип руху рукою по колу, а ефект прорізування не використовувався¹⁴. Серед видів ударів можна визначити 7 (1 – вертикальний згори; 2 та 3 – навскісні згори; 4 і 5 – навскісні знизу й 6 та 7 – з боку). Виконувалися й уколи з нахилом корпусу. Як захисні рухи використовували 4 відбивки і 1 закриття¹⁵.

Також слід відзначити, що, окрім підготовки до зіткнення з кавалерією, озброєною шаблями, готувалися й до бою з вершниками, озброєними пікою¹⁶.

З метою напрацювання сили та чіткості ударів і уколів використовувалися різні типи опудал та сира глина на підставці.

Завершуючи огляд бойової підготовки кінноти Австро-Угорської імперії, слід зазначити, що головною, згідно із статутом, вважалася різнопланова підготовка кавалериста до ведення безпосереднього бою в кінному строю проти ворожої кінноти, а вже потім піхоти. Тому цей статут передбачав вишкіл у кавалерійському строю на основі попередньої підготовки в пішому порядку.

Отже, індивідуальний вишкіл кіннотників Австро-Угорщини стосувався виключно володіння шаблею, але передбачав значну націленість на реальний бій, що дає підстави оцінити його досить високо. Відсутність піки надолужувалась якістю шабельного бою, у тому числі задля протидії пікінеру-кіннотнику.

Серед провідних кавалерійських країн Європи важливе місце посідала Німеччина, котра мала якісно відмінні від своїх сусідів пріоритети індивідуальної бойової підготовки кіннотника. Це виявлялось у тому, що головною зброєю кавалерії було визнано піку, хоча від шаблі також не відмовлялися.

Такий пріоритет вишколу з оволодіння пікою чітко фіксується німецькою настановою для володіння зброєю за 1897 р. Так, опис підготовки опанування нею займав 39 сторінок, а шаблею – 4. Згідно з цією настановою, кавалерист мусив оволодіти 11 уколами вістрям і 5 ударами нижнім кінцем, що було найбільш повним та різноманітним зібранням ударних рухів пікою серед європейських країн¹⁷. Також слід відзначити, що передбачалося виконання подвійних ударів у різні сторони (вочевидь, для протидії кільком противникам одночасно).

Поряд із цим опрацьовувалися захисні дії пікою, що виявлялись у виконанні 6 різноманітних рухів обертання древка її в одній руці¹⁸.

Особливу увагу приділяли відпрацюванню бойових прийомів спочатку в пішому, а потім кінному строю. Передбачалися поетапна підготовка до виконання останніх у русі й напрацювання щодо звільнення власної зброї від враженого тіла противника. Для цієї мети слугували

опудала, що мали різну вагу і конфігурацію. Завершенням підготовки кавалериста був бій у кінному строю ¹⁹.

Отже, зазначений зміст вишколу з володіння пікою засвідчує його значну різноманітність та пріоритетність для німецької кавалерії. Ця підготовка найповніше відповідала вимогам реального бойового зіткнення.

Поряд із пікою вишколювалися й у володінні шаблею. Згідно з настановою, кавалерист мав опанувати 2 уколи і 3 удари шаблею, а як захисні прийоми виконувалися 3 відбиви лезом клинка ²⁰. Опрацювання зазначених бойових прийомів здійснювалося лише індивідуально в повітрі й по опудалах та глині, а вільного бою не передбачалося. Тобто шабельну підготовку було обмежено лише виконанням окремих бойових прийомів без належного опрацювання у наближеній до реального бою ситуації, як це здійснювалось із пікою.

Саме тому серед німецьких офіцерів існувала думка про необхідність відміни шаблі в нижчих чинів кінноти ²¹. Проте серед німецького генералітету існувало розуміння необхідності зберегти мінімальний рівень вишколу з володіння шаблею, бо умови бою можуть змусити діяти на близькій відстані чи за інших обставин ²².

Для підготовки кавалерійських офіцерів у Німеччині існував єдиний центр вишколу в Ганновері ²³. Після навчання у ньому офіцери проводили подальшу військово-кавалерійську підготовку особового складу кінних частин.

Таким чином, бойовий вишкіл німецької кінноти мав переважно пікінерний характер, а шабля вважалася додатковою зброєю кавалериста. Але володіння пікою було розвинено на найвищому рівні.

Ведучи мову про рівень бойової індивідуальної підготовки козаків-кіннотників, слід перш за все відзначити принципові відмінності в її здійсненні та співставленні традиційних підходів з офіційними вимогами. Найпомітнішою відмінністю є здійснення козацького вишколу не лише під час строкової служби в стройових полках першої черги, а й у значній мірі до і після її завершення. Воєнізований козацький побут сприяв оволодінню різноманітними навичками володіння зброєю та конем з дитячих років. Також слід зазначити, що козаки в той час один рік напередодні строкової стройової служби і 9 років після її завершення відбували періодичну короткочасну бойову підготовку (при станицях чи у стаціонарних польових таборах протягом одного місяця на рік) ²⁴. Такі особливості вишколу та історичний досвід, сформований впродовж багатовікового перебування на кордоні європейської цивілізації, обумовлювали закономірність більшої боєздатності козака, ніж звичайного кавалериста.

Ще одна особливість козацької бойової підготовки обумовлювалась існуванням поряд із загальнокавалерійськими вимогами до використання бойових прийомів зі зброєю ще і родових та станичних особливостей володіння останньою. Саме тому козацька практика бойового вишколу за своїм змістом була більш різноманітною й дієвою, ніж загальнокавалерійські стандарти російської армії.

Так, окрім визначених настановами і бойовими статутами 3-4 ударів, 1-2 уколів та 3-4 захисних прийомів козаки виконували додатково

свої власні прийоми ²⁵. Найбільш характерним проявом такої особливості козацької техніки виконання прийомів шашкою є практикування складної системи поєднання кіл і вимахувань клинком, що здійснюється у пішому й кінному строях (найбільш вправні воїни могли діяти 2 шаблями одночасно).

Зазначені рухи шашкою типологічно можна співвіднести з напрацюванням ударів в австро-угорській кавалерії під час виконання кіл.

Однак козацькі вправи є значно різноманітнішими. Кращі козакі-кіннотники суттєво переважали у бойовому вишколі встановлені державою нормативи. В середньому останні (особливо кубанські, що через відсутність практики з пікою більше уваги приділяли володінню шашкою та кинджалом) на основі кіл-вимахувань були здатні виконати 7-8 ударів (навскісні згори вниз і навпаки, бічні в обидва боки й підруби) та 5-6 відбивів ²⁶. Отже, володіння шаблею було дуже різноманітним. Проте превалював, згідно з офіційними вимогами, лише індивідуальний бій.

Широко практикувалося напрацювання наступальних бойових прийомів у пішому і кінному строях у повітрі й по різноманітних опудалах, глиняних мішенях та лозах і овочах (гарбузах та кавунах) ²⁷. Фехтуванням (офіційно) козакі, як й інші кіннотники російської армії, не займалися, за виключенням офіцерів та урядників. Однак на станичному рівні могли бути винятки і в цій царині бойової підготовки.

Стосовно володіння пікою вимагалось, згідно з настановами, виконувати чотири уколи вістрям й один удар заднім кінцем та відповідні захисні дії, у тому числі за допомогою виконання бічних і перехресних кіл древком ²⁸. Проте місцеві козацькі традиції родового та станичного вишколу також урізноманітнювали бойові прийоми пікою, хоча й не в такій мірі, як шашкою. Щодо оволодіння цими останніми, то їх мали відпрацьовувати та застосовувати як у пішому, так і кінному строях. Напрацьовувалася влучність та сила ударів у повітрі й по різноманітних мішенях.

Отже, оволодінню пікою в козацьких формуваннях приділялася значна увага, хоча і у меншій мірі, ніж шашкою.

Таким чином, бойова підготовка козаків суттєво відрізнялася від узагальнених вимог для вишколу російської кінноти, як щодо різноманітності бойових прийомів, так і часу, що приділявся на цей останній (впродовж усього дієздатного віку чоловіка через приналежність до військово-привілейованого козацького стану).

Якщо порівняти бойову індивідуальну підготовку кавалеристів провідних країн Європи та козаків, то можна дійти таких висновків:

- Національні особливості й традиції використання зброї відбилися на пріоритетах застосування тих чи інших її видів і визнання найбільш прийнятних прийомів із нею.

- Серед європейської кінноти найбільш досконалим шабельний вишкіл був в Австро-Угорщині, котрим надолужувався брак озброєння пікою. Не поступався йому лише бойова підготовка козаків (поза вимогами статутів), що також базувалася на принципі кіл та вимахувань зброєю.

- Бойовий вишкіл у володінні пікою найповніше здійснювався кавалерією Німеччини, що мало враховувати дуже обмежену підготовку з

володіння шаблею. За окремими параметрами до вишколу з володіння пікою німецької кінноти наближалася лише козацька підготовка.

– Збалансованим серед провідних країн Європи виявляється вишкіл французьких кавалеристів, що рівномірно володіли шаблею й пікою, але в них бракувало різноманітності бойових прийомів і досвіду вільного бою, наближеного до вимог війни.

– Найбільш збалансованою та ґрунтовною виявляється підготовка з володіння зброєю козацької кінноти, що здійснювався не лише згідно з офіційними кавалерійськими настановами, а й відповідно до родової та національно-регіональної спадщини, що обумовлювалось особливостями буття цього воєнного стану.

Наприкінці слід підкреслити, що воєнізований зміст козацького побуту і відповідний запит на його самовідтворення з боку суспільства були визначальною підставою для формування й подальшого збереження основ відповідного індивідуального бойового мистецтва мінімальний рівень якого чітко фіксувався на рівні козацького війська та стосувався значною мірою прийомів ведення бою за допомогою шашки і піки.

Певним аналогом цього стало перенесення типологічно-схожих основ вишколу з володіння холодною зброєю для формування класичних європейських фехтувальних шкіл. На основі цього мистецтва відбувалася підготовка офіцерів-інструкторів у відповідних навчальних центрах Європи на межі ХІХ – ХХ ст.

Запропонована розвідка не вичерпує всієї глибини зазначеної проблематики, а лише започатковує її дослідження. Цілком доречним буде продовження подальших ґрунтовних студій вітчизняної історіографії в цій царині воєнної історії України та Європи.

¹ *Дружинин К.* Тактика кавалерийского боя. - СПб., 1894. - 54 с.; *Миткевич В.* Казачья лава. - СПб., 1893. - 59 с.; Олсуфьев В. Наставление для обучения владению оружием в нашей кавалерии. - СПб., 1904. - 64 с.

² *Витт Л.* Конница. Вооружение и владение оружием. - СПб., 1900. - 234 с.

³ *Вертоградский О.* Конница иностранных армий. - М. Л., 1929. - 226 с.; Червоное казачество. - Х., 1923. - 310 с.; *Простосинский Б.* Польская и французская конница в уставах. - М. Л., 1926. - 112 с.

⁴ *Матвеев О.* Военное дело/ Очерки традиционной культуры казачеств России. - М. - Краснодар, 2002. - Т. 1. - С. 402 - 418 ; *Тараторин В.* Конница на войне. - Минск, 1999. - 432 с.

⁵ *Заруба В.* Українське козацьке військо. - Дніпропетровськ, 2003. - 462 с.; *Король Н.* Українське Козацтво - родоначальник кінного війська Московії - Росії. - Нью-Йорк, 1963. - 96 с.; Історія Українського Війська. - Київ, 1993. - 568 с.

⁶ *Задунайський В.* Загальновійськовий та козацький аспекти становлення структури Наддніпрянської Армії УНР (листопад 1918 р. - лютий 1919 р.) / Донецький Вісник НТШ. - Донецьк, 2003. - Т. 4. - С. 262-268 ; Вплив козацьких військових традицій на становлення Збройних Сил УНР у 1920 р. / Вісник Донецького Університету. - 2003. - № 1. - С. 150 - 155; Пріоритетність збереження козацького товариства перед зв'язком із певною теорією чи політичним та релігійним патронатом // Наука. Релігія. Суспільство (Дон ДІШІ). - 2004. - № 1. - С. 31-35; *Ерашов В. Задунайский В.* Пособие по казачьему боевому искусству. - Ростов-на-Дону, 2003. - 140 с.

⁷ Выдержки из "Наставления для обучения кавалерии" / Витт Л. Вказ. праця. - С. 197-200.

⁸ Там само. - С. 198.

⁹ Там само. - С. 202-203.

-
- 10 Отчет полк. Брусилова и п/полк. Химец о командировке во Францию, Австро-Венгрию и Германию для осмотра кавалерийских школ. / Науково-довідкова бібліотека ЦДІА України: ХІІ-1/0-88 № 58847. - С. 1-8.
- 11 *Ygulski Z.* Broń w Dawnej Polsce. - Warszawa, 1975. - il. № 124-138.; *Тоічкін Д.* З історії шаблі в Україні // УІЖ. - 2002. - № 4. - С. 81-94.
- 12 Выдержки из "Строевого устава Австро-Венгерской конницы" / Витт Л. Вказ. праця. - С. 212-217, 220-221.
- 13 Отчет ... - С. 9.
- 14 Выдержки - С. 209-212.
- 15 Там само. - С. 211-216.
- 16 Отчет... - С. 11.
- 17 Наставление для обучения кавалерии владеть оружием / *Витт Л.* Вказ. праця. - С. 164-168, 177-179.
- 18 Там само. - С. 175-177, 179-180.
- 19 Там само. - С. 187.
- 20 Там само. - С. 194-195.
- 21 Отчет... - С. 12.
- 22 *Беригарди Ф.* Служба конницы. - Спб, 1913. - С. 195 - 196.
- 23 Отчет... - 12-14.
- 24 ДАРО. - Ф. 46. - Оп. 1. - Спр. 3667. - Арк. 5-7. ДАКК. - Ф. 418. - Оп. 3. - Спр. 58. - Арк. 1-3.; Оп. 1. - Спр. 5893. - Арк. 5.; Наставление для ведения занятий с казаками в учебных сборах / Собрание узаконений и распоряжений правительства. - Спб., 1911. - От. 1. - С. 2455.
- 25 Наставление для ведения.... - С. 2476.
- 26 *Ерашов В. Задунайський В.* Вказ праця. - С. 45-52.
- 27 Наставление для ведения... - С. 2483.
- 28 Там само.

